

UDC 94(520+(470+571))“1934/1937”

HIRATA MINORU: THE LAST JAPANESE CONSUL IN ODESA (1934–1937)

S. Pavlenko

PhD (History)

Deputy Director, Museum of Dnipro City History

14, Voskresenska Str., Dnipro, 49000, Ukraine

Visiting Scholar, University of Manitoba

Fletcher Argue Building, Winnipeg, R3T 2N2, Canada

Skaiveta.sakuraidate@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4101-157X

Hirata Minoru became the last Japanese consul in Odesa. He performed his duties from 1934 to 1937. Hirata was an experienced diplomat, who graduated from the Tokyo School of Foreign languages and worked at different consulates and embassies. He arrived in Odesa in the spring of 1934. Like other foreign consuls, Minoru was under constant surveillance by Soviet counterintelligence, and among the consulate's employees were secret agents. Hirata's main focus for working was researching the region and writing reports. He mostly wrote short reports and sent them to the Japanese embassy in Moscow. Then these messages were provided to Tokyo. The themes of Minoru's consular reports were quite typical. He reported on the activities of the consuls of other countries, the situation of national minorities in the USSR, the development of trade, industry and agriculture, navigation, railway transport, the development of the social, humanitarian, educational and cultural spheres, the problems in the life of the local population etc. The Japanese had to write very carefully in the reports about various political problems because as a rule they were intercepted by Soviet counterintelligence. However, he informed Tokyo about the consequences of the Holodomor, anti-religious policies and various repressions by the government.

© 2023 S. Pavlenko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

In 1937, the USSR decided to reduce the number of foreign consulates on its territory. The Japanese consulate in Odesa was included in the list of institutions slated for liquidation. The Soviet side was convinced that this institution existed exclusively for espionage and sabotage works. In the spring and summer of 1937, the USSR and Japan had been struggling for consulates. The Tokyo government wanted to preserve the institution. But from mid-September 1937, the Soviet side stopped recognizing the Japanese right to a consular institution in Odesa. On September 17, the consul and secretaries were forced to leave the city. Employees who had been Soviet citizens were repressed until the end of the year.

Keywords: Hirata Minoru, Odesa, Japan, Japanese consulate in Odesa, Uchida Kozo

С. С. Павленко

**ХІРАТА МІНОРУ:
ОСТАННІЙ ЯПОНСЬКИЙ КОНСУЛ В ОДЕСІ
(1934–1937 рр.)**

Історія Японського консульства в Одесі охоплює 1889–1909 та 1926–1937 рр. Початковою метою створення інституції були розвиток економічних відносин та збільшення обсягів японського експорту до регіону. Але через слабкий торговий інтерес головним напрямом роботи установи на початку ХХ ст. став інформаційний вектор, тобто дослідження регіону перебування та надсилання акумульованої інформації до Токіо. З посиленням тоталітарної системи в Радянському Союзі та його закритості від навколишнього світу умови, за яких доводилося працювати іноземним консулам, ставали значно складнішими. У 1937 р. радянська держава взяла курс на поетапну ліквідацію іноземних представництв на своїй території. Серед переліку консульства, що підлягали закриттю, опинилося і японське в Одесі, яке розглядалося більшовицькою владою суто як “шпигунська резиденція”. У цей час інституцію очолював Хірата Мінору¹, який став останнім очільником цієї японської установи.

Звернення до історії Японського консульства в Одесі ми зустрічаємо в роботах українських дослідників (Людмила Вовчук [Вовчук 2022], Ірина Матяш [Матяш 2020; 2022]) та західних

¹ Тут і далі передача власних імен з японської мови на українську за системою О. О. Коваленка.

(Дж. Ленсен [Lensen 1968]). Але період діяльності Хірати Мінору висвітлюється досить слабо. Це пов'язано з проблемою джерельної бази та узагальненим характером більшості робіт. Водночас слід згадати про публікацію колишнього посла Японії в Україні Сумі Шігекі, спрямовану на загальну репрезентацію історії Японського консульства в Одесі, де автор серед іншого наводить важливу інформацію щодо процесу закриття консульства в 1937 р. [Sumi 2021].

Одночасно з ліквідацією інституції в Одесі радянський уряд висунув вимоги закрити Японське консульство в Новосибірську. На прикладі цієї інституції, а також інших іноземних представництв російські дослідники В. Дацишен, Л. Белковець та С. Белковець висвітлюють питання того, які саме мотиви підштовхували радвладу до реалізації політики ліквідації цих інституцій. Ці роботи демонструють, що ставлення радянської сторони до одеської резиденції було типовим, як порівняти зі становищем інших іноземних резиденцій, що працювали в межах Країни Рад.

Джерельна база нашого дослідження складається з документальних свідчень з українських та японських архівів; матеріалів періодичних та довідкових видань, а також наративних джерел. Основний масив інформації щодо діяльності Японського консульства в Одесі в 1934–1937 рр. ми знаходимо в консульських звітах Хірати Мінору, які належать до матеріалів Дипломатичного архіву МЗС Японії. Слід зазначити, що звітам цього консула були притаманні певні особливості. Хірата віддавав перевагу коротким доповідям (2–3 сторінки), де містився опис фактів без їхнього ретельного аналізу. Переважно він звітував про поточні актуальні події. Потім у Японському посольстві в Москві таким звітам надавалася коротка анотація (3–4 рядки), після чого доповідні надсилалися до Токіо. Доповіді Хірати відрізнялися від доповідей попередніх одеських консулів саме своєю лаконічністю та загальною оглядовістю. Наприклад, консули Ш. Шімада та Б. Такана, які працювали в Одесі відповідно в 1927–1930 та 1930–1934 рр., переважно складали великі за обсягом доповіді, з глибоким аналізом поточної ситуації, намагаючись передбачити подальші можливі варіанти розвитку подій. Окрім того, вони надавали рекомендації своєму уряду щодо методів обстоювання

японських інтересів у регіоні і найбільш перспективних напрямів подальшого розвитку відносин з СРСР.

Теми звітів Хірати здебільшого були типовими: огляд економічних питань, соціально-гуманітарної сфери, культури та державної ідеології, мореплавства й шляхів сполучення. Серед актуальних подій ми зустрічаємо висвітлення питань репресій, антирелігійної політики та наслідків Голодомору. При невеликому обсязі рапортів Хірати вони були досить частими, адже консул намагався повідомляти своєму уряду найактуальніші новини.

Серед періодичних видань вагоме для нас значення мають “外務省報” (Бюлетень Міністерства закордонних справ) та “官報” (Державний бюлетень), які дають змогу простежити просування Хірати Мінору по кар’єрній драбині. Також короткі біографічні відомості знаходимо в довідкових виданнях “外務省年鑑” (Щорічник Міністерства закордонних справ) [Gaimushō Nenkan 1928] та “日本外交年鑑 昭和18年版” (Дипломатичний щорічник Японії за 1943 рік) [Nihon gaikō... 1943]. Офіційні оцінки японської сторони проблеми закриття одеської інституції були включені до видання “日露年鑑” (Російсько-японський щорічник) [Nichigo nenkan 1938]. Окрім того, частину офіційних документів щодо цього процесу опубліковано на сторінках збірника “日本外交文書” (Документи щодо зовнішньої політики Японії) [Nihon gaikō... 2014]. Зокрема, тут представлено листування між японським міністром закордонних справ та послом у Москві з офіційними відповідями Токіо на радянські вимоги, а також звернення очільника МЗС до консулів в Одесі та Новосибірську щодо закриття інституцій. До документальних джерел також належить листування між радянським представником у Японії та Народним комісаріатом закордонних справ, де міститься офіційна позиція СРСР щодо питання закриття інституцій в Одесі та Новосибірську [Запись беседы...; Нота Народного...; Письмо Заместителя...].

Матеріали українських архівів, використані нами у процесі дослідження, є документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України щодо репресій над особами, пов’язаними з діяльністю Японського консульства в Одесі, після його закриття в 1937 р. [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 240].

До наративних джерел нашого дослідження належать спогади Учїди Кодзо – японського лікаря, який у 1935 р. відвідав південноукраїнський регіон, зокрема й Одесу. Він був вражений тотальним дефіцитом, який спостерігався в усіх сферах життя [Uchida 1936].

Отже, ми маємо досить широку та різнопланову базу джерел, що дає нам змогу реконструювати біографію Хірати Мінору, різні аспекти його роботи на посаді японського консула в Одесі та проаналізувати процес згортання діяльності інституції.

Призначення останнього консула

Хірата Мінору (平田稔) народився у грудні 1882 р. в префектурі Вакаяма. У 1905 р. закінчив курс російської мови Токійської школи іноземних мов. У березні 1906 р. був прийнятий до японської армії на посаду перекладача. У 1908 р. закінчив курс французької мови Токійської школи іноземних мов. Наступного року Хірата пішов на службу до МЗС Японії. Своє перше призначення дістав у листопаді 1909 р. – до Цзіліня (Китай) на посаду стажера МЗС. У листопаді 1910 р. був переведений до Владивостока також на посаду стажера [Gaimushō Nenkan 1928, 26].

У жовтні 1912 р. дістав призначення в Харбін. З 1916 р. працював секретарем при посольстві в Петрограді [Lensen 1968, 20]. У липні 1917 р. дипломат виїхав до Москви, аби обійняти посаду секретаря тамтешнього консульства [Gaimushō geppō, 142]. Розгортання революційних подій стало причиною евакуації персоналу японських дипломатичних установ з європейської частини колишньої Російської імперії. У січні 1919 р. Хірата був переведений до Харбіна. У вересні того ж року відправлений у відрядження до Маньчжурії. У листопаді 1920 р. був затверджений другим перекладачем Японського посольства у Швейцарії, а в березні 1922 р. став першим перекладачем цієї ж інституції [Gaimushō Nenkan 1928, 26]. У 1925 р. тимчасово працював заступником посла у Швеції [Part 2, 206]. Наприкінці 1927 р. Хірата став перекладачем при Японському посольстві у Фінляндії.

У 1929 р. Хірата Мінору переведений до Польщі, де спочатку працював першим перекладачем, а станом на 1933 р. – тимчасовим повіреним у справах посольства [Gaimushō Nenkan 1928, 26].

Рішення щодо його направлення до південноукраїнського міста було ухвалено в МЗС Японії у грудні 1933 р. [Капрō 1933, 33]. Наказ про призначення Хірати Мінору японським консулом в Одесу за підписом японського імператора датований 21 січня 1934 р. [3. Hirata Minoru, 510–511]. З Польщі чиновник вирушив до Японського посольства в Москві [27. Zai Odessa... 515]. Радянська сторона остаточно схвалила його кандидатуру у квітні 1934 р., що дало змогу службовцю стати повноцінним консулом [3. Hirata Minoru, 513–514].

Разом з Хіратою у штаті одеського консульства на позиціях секретарів працювали Мітані Шідзео та Кікума Шідзука [Lensen 1968, 148–149].

Консульські звіти Хірати

У цей час у межах одеського консульського округу проживало 8 японців [Population list... 303]. Помітних економічних інтересів у регіоні Японія не мала. Як наслідок, збір інформації був основним напрямом роботи для Хірати.

Повна підпорядкованість радянської України Москві мала багато виявів. Одним з них був брак на території УСРР вищих дипломатичних представництв рівня посольства. Іноземні представництва в тогочасній Україні за типологією обмежувалися консульськими установами. Зміна в 1934 р. столиці України (з Харкова на Київ) вплинула на мережу представництв. Деякі країни вважали за доцільне перенести свої резиденції до Києва чи відкрити у столиці додаткове представництво. Японці теж розглядали можливість створення додаткової інституції, але до практичного втілення справа не дійшла. Політичні реалії (ускладнення відносин з СРСР) та брак фактичної потреби не давали змоги реалізувати такі амбіції. Сам же Хірата вважав відкриття консульства в Києві за доречний захід [Hirata 4. “Kiev”... 213–216]. За наявності в Японії лише однієї установи консульського типу в європейській частині Радянського Союзу на інституцію в Одесі покладалися також і обов’язки з комунікації з резидентами третіх держав на території УСРР та звітування про діяльність їхніх представників до Токіо.

У 1935 р. консул надіслав до Токіо повідомлення з переліком дипломатичних (консульських) представництв на території СРСР

зі складом їхнього персоналу. Самої японської установи в цьому списку не було. Це був звіт у форматі таблиці із загальними відомостями [Hirata 32. Zai Odessa gūjikan, 527–535]. Особливу увагу Хірата приділяв діяльності консулів Туреччини та Німеччини, яким присвятив окремі доповіді. Зміцнення німецько-японських відносин після укладання в 1936 р. Антиконтинентського пакту виявилось і на консульському рівні. Становище німецької національної меншини, діяльність консула Німеччини стали темами для низки повідомлень Хірати. Серед іншого, він звітував про призначення в 1936 р. нового німецького консула в Кисві і, як наслідок, про зменшення розміру округу одеського консула Німеччини [5. Doitsu kuni no bu, 283–285].

У липні 1937 р. Хірата надіслав до Японії доповідь про регіони компактного проживання німців на території СРСР. Звіт, окрім текстової частини, містив намальовану від руки карту європейської території радянської держави, з контурами республік, вказівкою чисельності етнічних німців та роками фіксації даних [From June 2, 1937 to July 21, 1937, 168–176].

Від самого початку виникнення інституту консульства до його пріоритетних обов'язків належали дослідження питань мореплавства та сприяння захисту інтересів кораблів своєї країни в іноземних портах. Всі попередні потуги місцевих японських консулів, спрямовані на створення стабільного прямого морського сполучення між Одесою та одним з японських портів, не принесли результатів. Окрім того, за умов втрати регіонами прав на економічну самостійність та становлення чіткої централізованої системи на рівні Одеси японці не мали реальних інструментів, за допомогою яких консульство могло б вплинути на характер міждержавних економічних відносин.

Ще за часів консула Ш. Шімади (1927–1930) японці припинили розглядати питання створення прямого морського сполучення як одне із завдань для своєї роботи. Надалі ця обставина стала виправданням для радянської сторони її вимог закрити інституцію Японії в Одесі. Але, окрім надання допомоги власним суднам, консули досліджували загальні умови та перспективи мореплавства. Ці питання завжди цікавили японських чиновників. Головним джерелом інформації для консулів слугували відомості,

опубліковані в періодиці. У цей час японські представники в СРСР не могли вільно діяти та прямо досліджувати різні питання місцевого життя через тиск із боку НКВС. Газети залишалися найбільш стабільним джерелом інформації, яка водночас не завжди була точною. Звичайно, аналіз періодичних видань традиційно належав до прямих консульських обов'язків. Однак, як порівняти ситуацію зі звітами попередніх консулів, у другій половині 1930-х рр. газети та різні офіційні видання стають майже виключним інформаційним джерелом для консульських звітів. Окрім того, у цей час різко скорочується кількість робочих відряджень службовців Японського консульства. До середини 1930-х рр. майже постійно один зі співробітників консульства перебував у робочій поїзді. За часів Хірати ми не спостерігаємо такої активності.

Зміни, пов'язані зі звуженням можливостей для консульства активно взаємодіяти з місцевою спільнотою, не були миттєвими. Вони відбувалися поступово, починаючи з 1931 р., що було продиктовано політичними подіями (Маньчжурський інцидент, посилення тоталітарної системи в СРСР).

У 1934 р. на основі матеріалів газети "Правда" Хірата повідомляв про основні морські шляхи сполучення Одеського порту та наводив загальні статистичні відомості про обсяги мореплавства по портах СРСР [3. *European and American route*, 22–23]. У тому ж році консул подав звіти про мореплавство в чорноморському регіоні та особливості роботи Одеського порту, а також про характер торговельних відносин з іноземними компаніями [Partition 2, 320–321]. Серію доповідних консул присвятив темі мореплавства в Миколаєві [5. *Soviet Union / Partition 2*, 191]. Такі повідомлення були не загальними оглядами теми мореплавства, а висвітлювали конкретні події чи факти. Через це вони не так формували комплексне уявлення, як являли собою вибірку найсвіжіших новин.

Чиновник інформував не лише про морські шляхи, він також збирав відомості й щодо залізничного транспорту, аналізував питання роботи залізничних сполучень між Києвом та іншими містами Радянського Союзу, вказуючи у своїх доповідях на періодичність курсування потягів та тривалість проїзду [Railway

services... 62–64], описував структуру залізниці СРСР, із визначенням її поділу на регіональні підрозділи [Rail line... 386–387], надавав інформацію щодо перевезення вантажів, пасажирів і пошти залізничними шляхами тощо. В окремому повідомленні Хірата інформував про курсування потягів в одеському напрямі. Японець наголошував на тому, що за останній час, тобто за період його перебування в УСРР, помітно зросла кількість вантажних потягів, але на їхньому тлі частка пасажирських вагонів була невеликою [Railway services... 64–65, 71].

Основний масив своїх звітів Хірата Мінору присвятив огляду питань економічного змісту. Це були як повідомлення зі статистичними відомостями про загальний розвиток промисловості, сільського господарства та торгівлі, так і висвітлення локальних питань стосовно продажу продуктів харчування в Одесі чи відкриття нових крамниць. Перші часто ґрунтувалися на офіційній радянській статистиці. Консул складав їх, послуговуючись відомостями з періодичних видань. Друга група з інформаційного погляду спиралася на безпосередній досвід життя Хірати в Одесі.

У 1935 р. консул надіслав до Токіо повідомлення про обсяги експорту промислової продукції Радянського Союзу, де демонструвалося зростання її показників у 1932–1933 фінансовому році, він порівнював їх із показниками 1913 року. Чиновник констатував збільшення обсягів вивезення продукції та давав коротку характеристику основним категоріям товарів. Водночас у цьому звіті Хірата вказував на зменшення частки сільськогосподарської продукції в загальній структурі експортної торгівлі та появу нових товарів промислового виробництва [3. Soviet Union / Partition 1, 24–30]. Проте, як констатував Хірата в іншій своїй доповіді, головною опорою економіки СРСР залишався експорт зернових культур. До цього висновку він дійшов, спостерігаючи за роботою Одеського порту [1935, 281].

Важливим завданням для консула був моніторинг промислового розвитку радянської України та процесу виконання п'ятирічного плану. У звіті 1935 р. про стан індустрії в УСРР Хірата навів статистичні дані щодо збільшення обсягів виробництва промислових товарів за перший квартал поточного року. Тут він зазначив кількісні показники з окремих галузей; вказав найбільші

індустріальні міста, констатував збільшення обсягів промислової продукції на ринку [3. *Soviet Union / Partition 1, 36*]. Подібні доповіді чиновник надсилав і в наступних 1936 та 1937 рр. Тобто він проводив постійний моніторинг поточної ситуації. Але водночас слід зауважити, що попередній консул, Танака Бун'їчіро (1930–1934), значно більше уваги приділяв цим питанням і відстежував не лише загальну ситуацію, а й незначні тенденції. Такі зміни обумовлені не тільки персональними відмінностями в підходах консулів до виконання своїх робочих обов'язків, а й тими умовами, у яких опинився Хірата, адже Радянський Союз із середини 1930-х рр. вдається до жорсткої політики обмеження активності іноземних резидентів на власній території.

Свій останній звіт стосовно промислового розвитку СРСР Хірата подав у серпні 1937 р. Він навів розлогу статистику щодо зростання показників головних галузей промисловості (вугільної, нафтовидобувної, коксохімічної, залізорудної, чавуноплавильної тощо) [3. *Soviet Union / Partition 2, 119–122*].

Ще однією стороною економічного життя була аграрна сфера. Хірата Мінору прибув до Одеси вже після страшних подій Голодомору. Але він бачив його наслідки. Складна ситуація із забезпеченням населення харчами дивувала Хірату. Він пильно спостерігав за станом справ у сільському господарстві та надсилав до Токіо різну інформацію, що стосувалася цього питання. У травні 1934 р. консул звітував про покращення постачання Одеси продуктами харчування, внаслідок чого спостерігалось пом'якшення соціальних проблем. Водночас у сільській місцевості зберігалися значні проблеми. Як вказував японець, через велику смертність владі було складно мобілізувати достатню кількість селян для проведення повномасштабних посівних робіт. Ускладнювала ситуацію ще й посуха [6. *Soviet Union, 118–120*]. Навесні 1936 р. консул надіслав інформацію щодо посівної кампанії в УСРР, вказавши на обсяги запланованих робіт. У серпні він констатував, що в поточному році спостерігався поганий врожай сільськогосподарських культур, але ситуація вже була далекою від подій Голодомору [*General (by country)... 301–305*].

Деякі питання економічного життя прямо зачіпали становище консульства. Забезпечення першочергових потреб установи

змушувало Хірату брати участь у різних товарно-грошових відносинах. За радянською практикою іноземці, зокрема й консули, закупували усе потрібне у спеціальній мережі крамниць під назвою “Торгзін”. В умовах гострого продовольчого дефіциту першої половини 1930-х рр. навіть у них не завжди можна було придбати потрібні товари. Але ці крамниці мали цілу низку переваг, зокрема тут можна було розраховуватися іноземною валютою, що було надзвичайно зручно для консулів.

У 1935 р. Хірата подав до Токіо невелику доповідь про “Торгзіни”. Він зазначав, що назва крамниць розшифровувалася як “Торгівля з іноземцями”, але серед людей ходила інша її інтерпретація: “Товариші. Схаменіться, Росія гине, Сталін винищує народ” (за документом – російською мовою “Товарищи. Опомнитесь, Россия гибнет, Сталин истребляет народ”). Доповідаючи про “Торгзіни”, в іншому звіті консул інформував, що ці крамниці були фактично єдиним легальним місцем, де продавався антикваріат [8] Torgsin, 50].

“Торгзіни” відіграли важливу роль як одне з джерел отримання коштів для радянської імперії в період перших п’ятирічок. Торговля в них велася зі значною націнкою, а при викупі антикваріату у власників його вартість сильно занижувалася. З другої половини 1930-х рр. ці крамниці вже втратили своє колишнє значення. Наприкінці 1935 р. консул повідомляв, що в газеті “Известия” було опубліковано інформацію про рішення радянської влади закрити “Торгзіни”. Такі зміни викликали сильне занепокоєння в дипломатичного корпусу.

По-перше, для них вводився не вигідний курс обміну (3 франки за 1 карбованець), а по-друге, прямий розрахунок іноземною валютою заборонявся. Серед матеріалів Дипломатичного архіву МЗС Японії зберігся протокол бесіди японського посла в Москві Ота Тамекічі з М. Крестинським, першим заступником наркома іноземних справ СРСР. З бесіди очевидно, що японський дипломат намагався обстояти кращі умови для роботи іноземних представників в СРСР, вказуючи на значні матеріальні труднощі, яких їм доводилося зазнавати через несправедливий курс обміну іноземних валют на радянську грошову одиницю. Позиція ж М. Крестинського відповідала загальній політичній лінії СРСР – він хоч і

в дипломатичній манері, але досить жорстко відмовляв у поступках [8] Torgsin, 51, 65–66, 95–100]. Парадоксально, що через рік після цієї бесіди, яка відбулася 25 січня 1936 р., радянський чиновник був репресований та розстріляний у 1938 р. [Щокін 2005, 10].

Протести іноземних представників не дали результатів, і “Торгзіни” було закрито. Позитивним наслідком цих дій для Японського консульства стала можливість скуповуватися в інших крамницях.

Це твердження знаходить підтвердження у звітах Хірати. У лютому 1935 р. японець інформував своє керівництво, що зі скасуванням “Торгзінів” консульський персонал дістав можливість обмінювати валюту в банківському відділенні, а згодом – вільно закуповувати продукцію в місцевих крамницях та ринках. Як стверджував Хірата, це було набагато дешевше, ніж купувати в “Торгзінах”. Але, з іншого боку, зі скасуванням цих крамниць стало важко віднайти магазини з якісними товарами, адже все ще зберігався гострий дефіцит. Загалом консул зазначав, що на другий рік його перебування в Одесі (1935) спостерігався гарний приріст товарів промислового виробництва [1. Soviet Union /1) General, 16], тобто було помітне поліпшення ситуації. У цьому контексті чиновник доповідав про надходження на місцевий ринок сільськогосподарських продуктів з колгоспів, про значне покращення забезпечення міста м’ясом. І хоча, на його думку, ціна на них була дещо завищеною, проте на місцевих ринках постійно можна було придбати декілька різних видів м’яса [Hirata M. 1. Soviet Union... 120].

Продовжуючи тему забезпечення продуктами харчування, Хірата повідомляв про скасування карткової системи на хліб у 1935 р. та початок його вільного продажу. Консул провів детальний аналіз хлібного ринку, як-от: його види, проблеми, які виникали при вільному продажі, обсяги виробництва та ціни. У лютому чиновник звітував про мережу хлібних магазинів, що діяли в Одесі. Але, як вказував Хірата, якість хліба, наявного у продажі, була далеко не найкращою. Протягом 1935 р. майже щомісяця консул доповідав про ситуацію із продажем хліба, повідомляв про недоліки в цій сфері та зміни в системі, поступове збільшення

обсягів виробництва та розширення мережі крамниць і зміни в якості продукції. На думку японця, на серпень 1935 р. у продажі все ще було недостатньо хліба, проте водночас помітно покращилася його якість [1935, 281–285, 334–336, 354, 391–494].

Консул вивчав і торгівлю непродовольчими товарами. У 1935 р. повідомляв про найпопулярніші товари, відкриття нових крамниць, а в 1936 р. – універмагу. Чиновник стверджував, що ця подія викликала ажіотаж у місті. Він наводив опис цього закладу торгівлі та наявних у ньому відділів. Зауважував, що навколо універмагу спершу було багато людей. Цікаво, що японець вказував на високу якість косметики, яка там продавалася [7. Soviet Union, 593].

Ще одним складним напрямом для консульських досліджень була соціально-культурна сфера. Зокрема, Хірата інформування МЗС Японії про побутування української мови, про книги, які друкувалися в цій сфері, наприклад “Український правопис”. Коротко згадував про наркома Миколу Скрипника, який написав вступ до книги. Хірата відправив до Токіо примірник правопису для його використання як довідника [Hirata 10. Ukrainian language, 176].

Велику цікавість Хірата Мінору виявляв до театрального життя. Він інформував про вистави та мови, якими вони проводилися. Зазначав, що в літній сезон вистави відбувалися майже щодня. Звертав увагу на місця розташування різних категорій відвідувачів. Серед іншого він згадував, що місця для консулів були відокремлені від звичайної публіки [Hirata M. Miscellaneous documents... 358].

Ще одним виявом суспільного життя була релігійна сфера. Хірата прибув до Одеси в роки другої п’ятирічки, що дістала назву “безбожної”. Він став свідком закриття церков та репресій проти мирян і священників. Чиновник констатував, що священнослужителі були змушені вдаватися до таємного відправлення служби [Miscellaneous documents... Vol. 1/13, 381]. До релігійного питання консул звертався у звіті 1937 р., що стосувався святкування Великодніх свят. Хірата зазначав, що в поточному році святкування разюче відрізнялося від попередніх років. Він писав, що в поминальні дні досить людно було на кладовищах, приходили

люди різного віку та фаху. Японець вказував на наявність осіб у військовій формі. Люди ставили ящики для обіду, збиралися родинами біля могил. Тут же можна було побачити людей у рясі. Це нагадувало “імперські часи” і значно відрізнялося від того, що японець мав змогу спостерігати в 1935–1936 рр. [Miscellaneous documents... Vol. 3/6, 339]. Але така подія була радше винятком із практики, аніж сталою тенденцією та мала стихійний характер.

Говорячи про православну церкву, японець інформував про ситуацію навколо Преображенського храму в Одесі, який закрили за рішенням влади в 1935 р. Як повідомляв чиновник, незадоволені миряни деякий час збиралися навколо храму, що був розташований у самому центрі міста. Закриття цієї сакральної споруди особливо обурювало громадськість, оскільки саме тут були склепи з похованнями багатьох відомих місцевих діячів [Hirata 8. Preobrazhensky... 74].

Хірата доповідав і про становище католицької церкви. Він зазначав, що місцевий католицький храм переважно відвідували представники німецької та італійської національних меншин. У 1935 р. його закрили, а місцевого священника заарештували [Hirata 7. Documents relating... 172].

Інформуючи посольство та міністерство про побутове життя в Одесі, Хірата Мінору спирався на власний досвід. Це ілюструє звіт про стан водопостачання. Зокрема, Хірата зазначав, що в сезон поливу значно погіршувалося забезпечення містян водою. Були проблеми з її подачею у квартири вище 4-го поверху, вода мала низьку якість та була непридатною для приготування їжі. Окрім того, постійно виходили з ладу каналізаційні труби [3. Soviet Union gas industry, 316–317]. У 1935 р. Хірата згадував, що в місті відчувалася гостра нестача водопровідної води, оскільки сильні зливи в липні призвели до численних аварій [1935, 391–494]. В іншому звіті консул інформував про забезпечення містян електроенергією, зокрема зазначав, що передусім забезпечувалися громадські місця та виробництво: порт, бібліотека, лікарні тощо, а в постачанні електрики для населення були постійні перебої, часто не вистачало потужності. Консул скаржився, що на однокімнатну квартиру через таку низьку потужність можна

було використовувати максимум дві лампочки [5. Soviet Union, 34–35]. У таких умовах опинилися всі одесити, і консул, перебуваючи в місті, не був винятком із загалу.

Візит Учіди Кодзо

Як і раніше, консульство надавало різноманітну допомогу своїм співвітчизникам, що перебували на постійній основі чи тимчасово в межах одеського консульського округу. У цей час до Одеси завітав Учіда Кодзо (1881–1957) – відомий японський лікар-офтальмолог. Південноукраїнське місто його цікавило в ракурсі наявних тут лікарень та санаторіїв. Окремий інтерес викликала в гостя постать колеги, всесвітньо відомого лікаря-офтальмолога Володимира Філатова. За підсумком своєї подорожі Учіда написав короткі спогади, де присвятив пару сторінок своїм враженням від вранішньої прогулянки Одесою та сервісу в місцевих готелях, його вразила всеосяжна картина кризи. Він зазначав, що вітрини японських крамниць були схожі на “цвітіння сакури”, тоді як «у містах Радянського Союзу такої метушні взагалі не побачити. Вітрини справляють враження запустіння, наче залишки гілок зимового гаю. Коротко кажучи, це говорить нам про те, багата країна на товари чи ні... якби ми запитали, що саме спричинило такий стан, це була б не просто відповідь: “бідність країни”, про пояснення причин, марно навіть говорити. Все це було результатом “політики національної ізоляції”».

Найбільш гостро всю цю ситуацію Учіда відчув саме під час відвідування одеського ринку. Він згадував: «На ринку є магазин старих цвяхів і магазин порожніх пляшок, де продають старі пробки, витягнуті пробкорізом... Старі цвяхи були не тільки старими, а й зігнутими у формі букв “хе” [^], “ку” [<] і “цу” [∩ . – Авт.]. І, як не дивно, у цих крамницях було досить багато клієнтів, які це купували. Я впевнений, що вони планують використати їх вдома, після того як вирівняють, але що вони збираються робити з розбитими пляшками та зламаними пробками?» На останнє питання японець так і не зміг знайти для себе відповіді [Uchida 1936, 27]. Залишив ринок гість, купивши блокнот, щоправда, якість паперу була такою низькою (“трубий і світло-сірий, із чорними плямами”), що, як скаржився Учіда, він постійно

чіпляв ручку. Стосовно паперу Учїда мав ще одне нарікання: "...щодо готельного туалетного паперу, то в Радянському Союзі навіть у першокласних готелях туалетного паперу не було в туалетах. Навіть якщо й траплялося щось, то це була просто річ, яка не схожа на аркуш, і її просто поклали туди. Це було видовище, яке неможливо побачити ніде в так званих цивілізованих націях сучасного світу". Але японець виявився готовий до такої ситуації: «Перед тим як покинути Японію, я дістав слушну пораду від знайомого і застосував її на практиці... Мене попередили: "Якщо їдете до Росії, візьміть із собою «чилійський папір» [різновид паперу. – *Авт.*]..." Дивлячись на цей аркуш паперу, я з подивом побачив, що жалюгідну ситуацію в Радянському Союзі значною мірою відображено у словах пані Хїрата, дружини консула в Одесі, яка кивнула на знак згоди, сказавши: "Тут ніколи не можна дістати гарну яловичину чи курку»» [Uchida 1936, 28].

Пані Хїрата скаржилася гостю, що навіть якщо відправити покоївку увесь день шукати містом, урешті вдасться знайти лише невеликий шматок м'яса [Uchida 1936, 29]. Візит Учїди Кодзо до Одеси був коротким. Далі він продовжив свою подорож, вирушивши до Європи. Слід зауважити, що він перебував в Україні в період виходу з кризи, адже ще роком раніше ситуація була в рази страшнішою.

Боротьба за консульства: протистояння радянських та японських дипломатів

У 1937 р. Радянський Союз змінив своє ставлення до офіційних іноземних резидентів, передусім це позначилося на представниках держав, що сприймалися урядом як ворожі. Якщо раніше використовувалися методи пасивного тиску, то з 1937 р. було взято курс на закриття іноземних резиденцій.

Цю кампанію радянський уряд розпочав навесні 1937 р. Безпосереднім виправданням для вимог СРСР слугувало прагнення досягти паритету, тобто приведення до однакової чисельності наявних в інших країнах радянських консульств та іноземних на території СРСР. Спочатку вимоги закрити консульські представництва були висунуті чотирьом державам: Польщі, Японії, Італії та Німеччині, які мали згорнути діяльність 14 своїх консульств у

Радянському Союзу (п'ять італійських, п'ять німецьких, два японських і два польських). Зауважимо, що в 1938 р. ліквідаційна акція поширилася також на консульства Чехословаччини, Великобританії, Туреччини, Ірану, Афганістану, Норвегії, Швеції [Белковец Л., Белковец С. 2013].

Вимога досягнення паритету була розцінена іноземними державами лише як привід. Справжні причини такої політики полягали ось у чому:

1. Прагнення СРСР до жорсткої централізації усієї вертикалі влади. Ця тенденція була прямим наслідком перемоги в країні тоталітарного режиму, спрямованого на остаточну централізацію влади та позбавлення регіонів і місцевої влади й до того урізаних прав на ведення економічних переговорів із закордонними країнами та здійснення інших економічних повноважень.

2. Бажання влади обмежити можливості для виїзду за кордон радянських громадян і ліквідувати взагалі інститут іноземних громадян в СРСР. Із закриттям консульств право оформлення виїзних віз передавалося іноземним посольствам у Москві, функції яких при цьому теж суттєво скорочувалися, оскільки їм дозволялося візувати лише паспорти радянських дипломатів і членів радянських офіційних іноземних представництв та делегацій. Усі інші громадяни, що раніше обслуговувалися консульствами, фактично втрачали можливість виїхати [Белковец Л., Белковец С. 2013].

3. Політика влади, спрямована на закритість від зовнішнього світу та будь-якого впливу ззовні, а також домінування в радянській державі ставлення до консульств як до центрів шпигунської та диверсійної роботи.

На початку 1937 р. японські консульські установи діяли у Владивостоці, Хабаровську, Петропавловську-Камчатському, Благовещенську, Александровську, Осі, Новосибірську та Одесі. Тобто на європейську частину припадало одне консульське представництво, що територіально розташовувалося в межах Української СРР, окрім того, у Москві працювало посольство.

Які саме консульства мала закрити Японія, у радянській державі почали обмірковувати ще на початку року. 21 січня 1937 р. заступник наркома закордонних справ Б. С. Стомоняков повідомив

у листі радянському уповноваженому представнику в Японії К. К. Юреньову: “Ми хотіли б закрити японські консульства в Новосибірську і в Одесі, які, не маючи жодної консульської роботи, суто є центрами найбільш злісного шпигунства і неправдивої інформації свого уряду” [Письмо Заместителя...]. Звичайно, жодних доказів щодо такої активності японського консульського округу радянська сторона не мала.

Офіційно свої вимоги закрити два японських консульства радянський уряд обґрунтовував перед Токіо в такий же спосіб, що й для інших держав, – прагненням досягти паритетної кількості. Тобто ця ситуація була тотожною до політики стосовно інших іноземних консульств. На той час у Японії функціонувало лише шість таких радянських установ (ще в 1920-х рр. було закрито представництво в Нагасакі, а в червні 1937 р. – генеральне консульство в Токіо) [Nichiro nenkan 1938, 690], а в СРСР – вісім японських консульств. Вибір припав саме на інституції в Сибірі та Одесі, через те що тут не було помітної чисельності японського населення, а двосторонні торгово-економічні відносини були незначними [Дацшєн 2012]. Це слугувало для Країни Рад додатковим обґрунтуванням для правомірності своїх вимог.

11 травня радянський уряд звернувся до Японії із пропозицією зменшити кількість японських консульських представництв на території СРСР. 14 травня 1937 р. від імені міністра закордонних справ Японії Сато Наотакє послу СРСР було передано вербальну ноту з відмовою закрити консульства в Одесі та Новосибірську, як того вимагала радянська сторона. Японці апелювали до вербальної ноти 1926 р., де визнавалося право на діяльність установ, а також те, що право на відкриття і закриття визначалося суто добровільно. А отже, зменшення чисельності радянських установ не було підставою для закриття консульств Японії [Nihon gaikō bunsho 2014, 215].

Проте радянські дипломати інакше інтерпретували угоду: “...Посольство звернулося 11-го травня цього року до японського уряду зі своєю пропозицією не лише тому, що принцип однакової кількості консульств є самостійною угодою, що поєднала дві держави в 1926 р., а й тому, що, за точним смислом ноти Народного комісаріату закордонних справ від 4 серпня 1925 р., Радянський уряд має право в будь-який момент запропонувати

Японському уряду внести зміни у визначену на той час систему консульств”. Отже, японська сторона і радянська зовсім по-різному інтерпретували домовленості. Токіо наполягало на чинності положень угоди 1926 р., де йшлося про вісім консульств, що вже діяли, і можливість створення ще одного в Москві [Bunkatsu 2, 107–108]. Радянський Союз у своїй відповіді від 15 червня 1937 р. фактично повторював попередні вимоги та наполягав на тому, що кількість консульств мала бути однаковою і при зменшенні чисельності радянських представництв на території Японської імперії мала бути пропорційно скорочена й мережа консульств Японії. Ще одним аргументом Москви було те, що “перебування у якій-небудь державі іноземного консульства в будь-якому разі не може не мати прямої залежності від наявності в цього консульства консульської роботи, пов’язаної безпосередньо з перебуванням у консульському окрузі громадян або з прибуттям суден цієї національності. Між тим досвід минулих років показує брак такої роботи в японських консульствах в Одесі та Новосибірську... у цих пунктах немає японської колонії, окрім службовців японського консульства, і не помічено якихось японських інтересів, які належить захищати вказаним консульствам. Констатовано також, що за останні роки в Одеський порт не зайшло жодного японського судна”. Тобто радянський уряд демонстрував брак практичної потреби в установах і цим показував своє сприйняття консульських службовців як резидентів японської розвідки [Bunkatsu 2, 107–108]. Повторно свою пропозицію про закриття консульств радянський уряд передав через посла в Японії у формі ноти від 27 липня 1937 р. [Дацьшен 2012].

Вимога Радянського Союзу закрити низку японських консульств на території СРСР викликала обурення в токійській стороні. Японці намагалися дипломатичними шляхами обстоювати право на діяльність установи.

Щодо поняття рівнозначної кількості консульств, то японські чиновники доводили, що в багатьох випадках кількість представництв іноземних країн на радянській території більша, ніж радянських у відповідних країнах, але на це Москва заявляла, що її відносини з третіми країнами не мали жодного стосунку до японсько-радянських відносин.

У цей час Японія намагалася здійснити кадрові зміни у штаті консула в Одесі. Проте чиновнику, що мав замінити Хірату, – Саїто Кіуро, – не видали візи, тому він не зміг прибути до потенційного міста роботи. Намагання посла Японії в Москві легалізувати прибуття нового консула не дало результату [Запись бесіди...]. Японська ж сторона затвердила його як консула ще в травні 1937 р., хоча, зрештою, йому не було видано весь пакет документів, а Хірату не відкликали з Одеси [Gaimushō-hō dai 1937, 140].

Протягом літа 1937 р. кожна зі сторін і далі наполягала на правильності власних дій. Підсумковою стала нота від 19 серпня 1937 р., де радянський уряд в односторонньому порядку остаточно заявив, що з 15 вересня 1937 р. він припиняє визнавати за японськими консульствами в Одесі та Новосибірську право на виконання ними консульських функцій [Нота Народного...]. Також радянський уряд почав інтерпретувати відмову японців від закриття консульських установ як вияв “недружніх відносин” [Bunkatsu 2, 168–169], тобто в Москві від самого початку не планували шукати компромісного рішення, а її позиція мала ультимативний характер для Японії.

Радянський уряд застосував метод тиску – припинив акредитацію японських дипломатичних та консульських службовців, що мали бути направлені до інших інституцій у межах СРСР або дістати підвищення. Це завдало значних клопотів для МЗС Японії [Nichiro nenkan 1938, 688].

Усі протести японців не дали бажаного результату. Як констатував японський посол у Москві, наведені докази “не змогли похитнути думку Радянського уряду про потребу закрити японські консульства в Одесі та Новосибірську” [Bunkatsu 2, 117].

4 вересня 1937 р. міністр закордонних справ Японії Хірота Кокі відправив телеграму, адресовану очільникам установ в Одесі та Новосибірську, де констатував, що через тиск із боку СРСР відповідні установи мають бути закриті. Міністр зазначав, що дії СРСР були порушенням домовленостей, а умови діяльності для японських чиновників стали дуже важкими через постійне переслідування. Хірота наголосив, що консульські службовці при завершенні усіх справ та від’їзді мають бути дуже пильними через можливі провокації. Японці мали виїхати до Москви й покинути територію СРСР через Польщу [Nihon gaikō bunsho 2014, 228–229].

Офіційно консульства в Одесі та Новосибірську були закриті 15 вересня 1937 р. Як уже зазначалося вище, японці вказували дві причини закриття: вимога радянської сторони, що суперечить попереднім домовленостям, та неможливість для консулів виконувати свої обов'язки через тиск на них з боку радянської влади [Nihon gaikō bunsho 2014, 231–232]. Тиск на консульство був не лише дипломатичний, а й фактичний. З 15 вересня радянська сторона припинила доправлення кореспонденції для Хірати та його дружини, було розірвано телефонний зв'язок між посольством та консульством, заарештували водія та покоївку і, нарешті, відключили воду, газ та електрику. Фактично приміщення стало непридатним для життя [Sumi 2021, 57].

17 вересня службовці Японського консульства в Одесі покинули місце свого перебування, чим завершили історію функціонування установи [Nihon gaikō bunsho 2014, 233–234]. За відомостями НКВС, останніми працівниками-японцями консульства були “офіцери японської розвідки Хірата, Мітані та Судзукі [Судзукі – це, ймовірно, секретар Кікума Шізука]”. Цікаво, що в цьому ж рапорті вказувалося, що консульство в Одесі існувало до листопада 1937 р. [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 240, арк. 88].

Процес скорочення кількості іноземних консульств в СРСР призвів до ліквідації великої кількості представництв. У наступному 1938 р. Японія була змушена відмовитися від ще двох інституцій – у Благовещенську та Хабаровську. У період 1937–1939 рр. було закрито декілька консульств Німеччини, Польщі та Чехословаччини, що діяли на території УРСР [Матяш 2020, 180, 192, 196].

Одеса не стала для Хірати завершенням його дипломатичної кар'єри. У квітні 1937 р., ще до початку боротьби за консульства, у Японії ухвалили рішення змінити консула в Одесі, й Хірата Мінору дістав призначення до Фінляндії. Прибув до нового місця роботи він уже наприкінці року, після завершення одеських подій. На початку 1938 р. працював тимчасовим виконувачем обов'язків посла. У тому ж 1938 р. переведений до Швейцарії на посаду другого секретаря [Nihon gaikō 1943, 553–554]. У 1941 р. підвищений до першого секретаря [Gaimushō-hō dai 1941, 146]. У квітні того ж року написав заяву на звільнення. У травні 1943 р.

було затверджено надання Хіраті придворного рангу. У цих документах він вказується вже як колишній працівник МЗС [Moto kōshikan... 296].

Вирок: “за шпигунство на користь Японії”

Японське консульство в Одесі закрилося, і, здавалося, на цьому його історія мала завершитися. Але радянським каральним органам і далі повсюди ввижались сліди його існування. 25 жовтня 1937 р. був виданий наказ НКВС № 00698, що став основою для репресій проти осіб, які мали будь-які зв'язки з дипломатичними та консульськими представництвами Німеччини, Японії, Італії та Польщі [Оперативный приказ...].

В умовах “Великого терору” сотні невинних були репресовані як іноземні шпигуни. Зокрема, у записці, складеній у київському ДПУ у грудні 1937 р. для О. М. Мінаєва-Цикановського (начальник 3-го управління Головного управління Народного комісаріату внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік), вказувалося: “Японське консульство в Одесі керувало роботою створених ним резидентур та слугувало для зв'язку з іншими японськими агентами на Україні” [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 240, арк. 6]. З огляду на такий підхід після закриття установи ці вигадані агенти залишалися на території СРСР. І тепер їх потрібно було “знайти”. Як наслідок, одним із поширених обвинувачень під час репресій стало “шпигунство на користь Японії”. Під цю категорію потрапляли: “харбінці” – колишні службовці Китайсько-Східної залізниці, особи, які в роки революції перебували на Далекому Сході чи мали прямий або опосередкований контакт із японцями, представники корейської та китайської діаспор, “увесь персонал консульства” [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 240, арк. 1а, б] і ті, хто мав будь-які контакти з японськими консульськими службовцями. Але навіть якщо особа не належала до будь-якої із вказаних вище категорій, це не забезпечувало її від репресій за звинуваченням у шпигунстві на користь Японії. Також до японських шпигунів зараховували колишніх білогвардійців, так звану “троцькістсько-бухарінську агентуру”, “буржуазно-націоналістичні елементи” та ін. [Тригуб, Подкур 2022, 143]. Сотні радянських громадян дістали таке обвинувачення абсолютно безпідставно.

Не обійшли репресії й тих, хто упродовж багатьох років був таємним співробітником ДПУ-НКВС, доповідаючи радянській стороні про життя консульства. Звичайно, найбільше “японських шпигунів” наприкінці 1930-х рр. у межах підрадянської України “знайшли” на Одещині.

Ще до від'їзду з Одеси Хірати було заарештовано водія та по-коївку консульства. Під репресії потрапив багаторічний кур'єр-сторож консульства Михайло Цибулько, який був агентом радянської контррозвідки ще з 1927 р. Він найдовше протримався серед співробітників консульства та пропрацював у штаті понад два десятки років (1901–1904, 1906–1909, 1926–1937 рр.). Робота давалася йому нелегко, на нього з підозрою дивилися японці, які декілька разів його ледве не викрили. Проте співпраця кур'єра з контррозвідкою не врятувала його. Із закриттям Японського консульства він став непотрібним для НКВС і був заарештований у тому ж 1937 р. Але репресивна машина цим не обмежилася. Радянські каральні органи дійшли висновку, що кур'єр нібито “залучив до розвідувальної діяльності трьох своїх синів”. Зрештою, вся родина була репресована. У Дніпропетровську в цей час “знайшли” ще одного “японського агента” – Сергія Фельдмана. За десять років до цього він працював технічним секретарем Японського консульства [ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 240, арк. 10]. Радянська влада доклала усіх зусиль, аби знищити будь-які сліди існування консульства в Одесі.

Висновки

Отже, період консульської роботи Хірати Мінору в південно-українському регіоні став завершальним етапом історії японської інституції в Одесі. Хірата працював відповідно до типових консульських обов'язків, активно досліджуючи консульський округ. Найбільше його цікавили питання економічного характеру. Консул ретельно відстежував свідчення, що демонстрували поступове послаблення продуктової кризи, але водночас йому доводилося фіксувати сліди трагедії Голодомору. Хірата пильно спостерігав за розгортанням антирелігійної політики та репресивних процесів. Від попередніх консулів Японії в Одесі він відрізнявся передусім тим, що його доповіді мали стислий характер

та були спрямовані на надання відомостей про поточну ситуацію. Інші очільники консульства значно більше уваги приділяли аналізу ситуації та надавали своєму уряду різні рекомендації щодо розвитку радянсько-японських відносин. Окрім того, у 1934–1937 рр. помітно скоротилася кількість робочих відряджень консульських співробітників.

Як і раніше, серед консульських працівників були агенти спецслужби, що мали доповідати про кожен крок японців. Як свідчать матеріали Галузевого архіву СБУ, попередні консули припускали наявність таємних співробітників серед працівників господарської частини консульства, але не мали доказів щодо їхньої роботи. Після закриття консульства всі працівники господарської частини, що протягом десятиліття сумлінно працювали на радянську контррозвідку, були ліквідовані своїм колишнім керівництвом через абсурдну підозру у шпигунстві на користь Японії.

Процес закриття консульства в 1937 р. був цілковито продиктований радянськими вимогами. Він був обумовлений закріпленням при владі в СРСР тоталітарних сил, які прагнули до чіткої централізації всієї вертикалі системи управління, до закритості від навколишнього світу та дотримувалися переконання, що єдина мета, задля якої могли існувати іноземні консульства, – це здійснення шпигунсько-диверсійної роботи. Жодних доказів про такий характер роботи інституції радянська сторона не мала. Опрацьовані у процесі нашого дослідження документи також не дають змоги встановити прямий зв'язок між діяльністю одеського консульства та японської розвідки. Консульські звіти базувалися на відкритих та загальнодоступних джерелах інформації, зокрема таких, як періодичні видання. Хоча навіть такий підхід в очах радянської системи визначався як “легальна розвідка”. Японія прагнула зберегти консульство в Одесі, але СРСР в ультимативній формі змусив Токіо відмовитися від цієї інституції. Цим завершилася тривала історія японської резиденції в південно-українському регіоні.

ДЖЕРЕЛА

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, оп. 1, спр. 240.

Запись беседы Заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Послом Японии в СССР Сигемицу. 21 июня 1937 г. // **Исторические материалы**. URL: <http://istmat.info/node/37846> (дата звернення: 07.01.2023).

Нота Народного Комиссариата Иностранных Дел СССР Посольству Японии в СССР. 19 августа 1937 г. // **Исторические материалы**. URL: <http://istmat.info/node/38593> (дата звернення: 07.01.2023).

Оперативный приказ НКВД СССР № 00698 об агентурно-следственной работе относительно работников посольств и консульств Германии, Японии, Италии и Польши. 28.10.1937 г. // **Исторические материалы**. URL: <http://istmat.info/node/60004> (дата звернення: 07.01.2023).

Письмо Заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Полномочному Представителю СССР в Японии К. К. Юреневу. 21 января 1937 г. // **Исторические материалы**. URL: <http://istmat.info/node/37180> (дата звернення: 07.01.2023).

1. Soviet Union /1) General // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B08061091800> (дата звернення: 07.01.2023).

1935 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B08060513500> (дата звернення: 07.01.2023).

27. Zai Odessa ryūjikan [Консульство в Одесі] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B14091557000> (дата звернення: 07.01.2023).

3. European and American route // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09030230800> (дата звернення: 07.01.2023).

3. Hirata Minoru // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B14090782300> (дата звернення: 07.01.2023).

3. Soviet Union / Partition 1 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09041594800> (дата звернення: 07.01.2023).

3. Soviet Union / Partition 2 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09041594900> (дата звернення: 07.01.2023).

3. Soviet Union gas industry // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09041709100> (дата звернення: 07.01.2023).

5. Doitsu kuni no bu [Німеччина] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B14090535700> (дата звернення: 07.01.2023).

5. Soviet Union // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09041719100> (дата звернення: 07.01.2023).

5. Soviet Union / Partition 2 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09030124100> (дата звернення: 07.01.2023).

6. Soviet Union // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09041114800> (дата звернення: 07.01.2023).

7. Soviet Union // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B08060705200> (дата звернення: 07.01.2023).

8) Torgsin // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B08061092500> (дата звернення: 07.01.2023).

Bunkatsu 2 [Розділ 2] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B14090271400> (дата звернення: 07.01.2023).

From June 2, 1937 to July 21, 1937 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B02030836500> (дата звернення: 07.01.2023).

Gaimushō gerpō [Щомісячний звіт Міністерства закордонних справ] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B13091355500> (дата звернення: 07.01.2023).

Gaimushō Nenkan [Щорічник Міністерства закордонних справ]. Токуо, 1928. Vol. 2. URL: <https://dl.ndl.go.jp/pid/1449887> (дата звернення: 07.01.2023).

Gaimushō-hō dai [Бюлетень Міністерства закордонних справ]. № 371. 1937.05.15 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B13091787100> (дата звернення: 07.01.2023).

Gaimushō-hō dai [Бюлетень Міністерства закордонних справ]. № 167. 1941.05.15 // **Japan Center for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B13091886100> (дата звернення: 07.01.2023).

General (by country) / 6 Soviet Union // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09041079700> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. 1. Soviet Union / 10) Change of bazaar into kolkhoz and oppression on individual farmers // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B08061092700> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. 10. Ukrainian language // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B04011371700> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. 32. Zai Odessa gyōjikan [Консульство в Одесі] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B14090651900> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. 4. “Kiev” ni teikoku sōryōjikan setchi-kata rinsei no [Запит про відкриття імперського генерального консульства у Києві] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B14090225000> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. 7. Documents relating to Catholic temple // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B04012556000> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. 8. Preobrazhensky, largest temple in Odessa // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B04012556100> (дата звернення: 07.01.2023).

Hirata M. Miscellaneous documents relating to literature, fine arts, and theater / Documents relating to theater // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B04012349500> (дата звернення: 07.01.2023).

Moto kōshikan ittō shoki shoki Hirata Minoru... [Колишньому першому секретарю посольства Мінору Хірата...] // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.digital.archives.go.jp/das/image/M0000000000000374684> (дата звернення: 07.01.2023).

Kanpō [Державний бюлетень]. 1933. № 2086. URL: <https://dl.ndl.go.jp/pid/2958559/1/4> (дата звернення: 07.01.2023).

Miscellaneous documents relating to religion and propagation of religion in various countries: Vol. 1/13 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B04012535300> (дата звернення: 07.01.2023).

Miscellaneous documents relating to religion and propagation of religion in various countries: Vol. 3/6 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B04012541200> (дата звернення: 07.01.2023).

Nichiro nenkan [Російсько-японський щорічник]. Токуо, 1938. URL: <https://dl.ndl.go.jp/pid/1186165> (дата звернення: 07.01.2023).

Nihon gaikō bunsho [Документи щодо зовнішньої політики Японії]. Токуо, 2014. Vol. *Showa Era*, III. Ser. 1. URL: https://www.mofa.go.jp/mofaj/annai/honsho/shiryo/archives/pdfs/showa1_05.pdf (дата звернення: 07.01.2023).

Nihon gaikō Nenkan shōwa 18-Nenban, Nihon Gaikō Nenkan-sha [Дипломатичний щорічник Японії за 1943 рік]. Токуо, 1943. URL: <https://dl.ndl.go.jp/pid/1453649> (дата звернення: 07.01.2023).

Part 2 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image/B11100035800> (дата звернення: 07.01.2023).

Partition 2 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B09030045500> (дата звернення: 07.01.2023).

Population list of Japanese nationals overseas As of October 1 1937 / Research Department 155th issue / 1938 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B10070371000> (дата звернення: 07.01.2023).

Rail line renaming (partition) // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B10074740000> (дата звернення: 07.01.2023).

Railway services (including freight and time schedule) / Part 1 // **Japanese Centre for Asian Historical Records**. URL: <https://www.jacar.archives.go.jp/das/image-en/B10074740600> (дата звернення: 07.01.2023).

Uchida K. **So ren no shin setai o miru zoku** [Огляд нового радянського господарювання]. Токуо, 1936. URL: <https://dl.ndl.go.jp/pid/1093687/1/18> (дата звернення: 07.01.2023).

ЛІТЕРАТУРА

Белковец Л., Белковец С. История германского консульства в Новосибирске // **Сибирские огни**. 2013. № 8. URL: <http://www.sibogni.ru/content/istoriya-germanskogo-konsulstva-v-novosibirske-1> (дата звернення: 07.01.2023).

Вовчук Л. Радянські спецслужби vs японської дипломатії (на матеріалах Японського консульства в Одесі в міжвоєнний період) // **Сходознавство**. 2022. № 89. DOI: <https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2022.89.003>

Дацьишен В. Из истории японского консульства в Новосибирске // **Ассоциация японоведов**. 2012. URL: http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=168 (дата звернення: 07.01.2023).

Коваленко О. Система японсько-української практичної транскрипції. Фонетичний аналіз // **Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії**. 2012. Т. XXIX.

Матяш І. **Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця**. Київ, 2020.

Матяш І. Український дипломатичний архів як джерело дослідження діяльності консульства Японії в Одесі в міжвоєнний період // **Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки**. 2022. № 31. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.202>

Тригуб О., Поджур Р. Діяльність японської розвідки в СРСР міжвоєнної доби очима радянської розвідки // **XXV Сходознавчі читання А. Кримського: Матеріали міжнародної наукової конференції**, 10 листопада 2022 р. Київ – Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-37>

Щокін Г. **Організатори більшовизму: національно-персональний склад**. Київ, 2005.

Lensen G. **Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia**. Токуо, 1968.

Sumi Sh. Odessa ryōjikan ibun [Історії про одеське консульство] // **Kobegakuin keizaironshū** [Економічний журнал Університету Кобе]. 2021. Vol. 52. Issue 3–4. URL: https://kobegakuin-economics.jp/wp-content/uploads/2022/07/202103_52_045.pdf (дата звернення: 07.01.2023).

REFERENCES

Belkovets L. and Belkovets S. (2013), “Istoriya germanskogo konsul’stva v Novosibirske”, *Sibirskiye ogni*, № 8, available at: <http://www.sibogni.ru/content/istoriya-germanskogo-konsulstva-v-novosibirske-1> (accessed 7 January 2023). (In Russian).

Vovchuk L. (2022), “Radyans’ki spetssluzhby vs yapons’koyi dyplomatiyi (na materialakh Yapons’koho konsul’stva v Odesi v mizhvoyennyi period)”, *Shodoznavstvo*, № 89, pp. 3–24. DOI: <https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2022.89.003> (In Ukrainian).

Datsyshen V. (2012), “Iz istorii yaponskogo konsul’stva v Novosibirske”, *Assotsiatsiya yaponovedov*, available at: http://japanstudies.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=168 (accessed 7 January 2023). (In Russian).

Kovalenko O. (2012), “Systema yapons’ko-ukrayins’koyi praktychnoyi transkryptsiyi. Fonetychnyy analiz”, *Zbirnyk naukovykh prats’ Natsional’noho naukovo-doslidnoho instytutu ukrayinoznavstva ta vsesvitn’oyi istoriy*, Vol. XXIX, pp. 197–215.

Matyash I. (2020), *Inozemni predstavnytstva v radyans’kiy Ukraini (1919–1991): protystoyannya i spivpratsya*, Instytut istoriyi Ukrainy AN USSR, Kyiv. (In Ukrainian).

Matyash I. (2022), “Ukrayins’kyy dyplomatychnyy arkhiv yak dzherelo doslidzhennya diyal’nosti konsul’stva Yaponiyi v Odesi v mizhvoyennyi period”, *International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, № 31, 202–228. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.202>

Trigub O. and Podkur R. (2022), “Diyal’nist’ yapons’koyi rozvidky v SRSR mizhvoyennoyi doby ochyma radyans’koyi rozvidky”, *XXV Orientalist readings by A. Krymskyi: Materials of the international scientific conference, November 10, 2022*, Liha-Pres, Kyiv – Lviv – Torun, pp. 141–145. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-37> (In Ukrainian).

Хірата Мінору: останній японський консул в Одесі (1934–1937 рр.)

Shchokin H. (2005), “*Orhanizatory bil'shovyizmu: natsional'no-personal'nyy sklad*”. MAUP, Kyiv. (In Ukrainian).

Lensen G. (1968), *Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia*, Sophia University, Tokyo.

Sumi Sh. (2021), “Odessa ryōjikan ibun”, *Kobegakuin keizai-ronshū*, Vol. 52, Issue 3–4, available at: https://kobegakuin-economics.jp/wp-content/uploads/2022/07/202103_52_045.pdf (accessed 7 January 2023). (In Japanese).

С. С. Павленко

ХІРАТА МІНОРУ:

ОСТАННІЙ ЯПОНСЬКИЙ КОНСУЛ В ОДЕСІ

(1934–1937 рр.)

Хірата Мінору став останнім японським консулом в Одесі. Він виконував свої обов'язки з 1934-го до 1937 р. Хірата був досвідченим дипломатом, випускником Токійської школи іноземних мов, що працював не лише на рівні консульських установ, а й перебував у штаті різних посольств. До Одеси він прибув навесні 1934 р. Як і інші іноземні консули, Хірата Мінору перебував під постійним спостереженням з боку радянської контррозвідки, а серед співробітників консульства були її агенти. Головним напрямком роботи Хірати були дослідження регіону та написання звітів. Переважно він складав короткі доповіді та надсилав їх до Японського посольства в Москві. Далі ця інформація подавалася до Токіо. Теми консульських звітів Хірати були досить типовими. Він повідомляв про діяльність консулів інших країн, становище національних меншин в СРСР, розвиток торгівлі, промисловості та аграрної сфери, актуальні морські шляхи сполучення, роботу залізничного транспорту в СРСР, розвиток соціально-гуманітарної, освітньої та культурної сфер, матеріально-побутові проблеми, що виникали в житті місцевого населення. Японець мусив дуже обережно писати в доповідях про різні політичні проблеми, оскільки зазвичай доповіді перехоплювалися радянськими контррозвідниками. Однак навіть за таких умов він інформував Токіо про наслідки Голодомору, антирелігійну політику та різні репресії, яким піддавав місцевий уряд своє населення. Консул намагався діяти виважено та обережно, аби не провокувати радянську владу. Однак у 1937 р. в СРСР вирішили скоротити чисельність іноземних консульств на власній території. До переліку установ, що підлягали ліквідації, потрапила і японська інституція в Одесі. Радянська сторона була переконана, що ця інституція існувала суто для здійснення шпигунської та диверсійної роботи. У період весни-літа 1937 р. між СРСР

та Японією відбувається боротьба за консульства. Токійський уряд прагнув зберегти інституцію. Але із середини вересня 1937 р. радянська сторона в односторонньому порядку припинила визнавати за японцями право на консульську інституцію в Одесі. 17 вересня її співробітники були змушені покинути місто. Працівники господарської частини інституції до кінця року були репресовані.

Ключові слова: Хірата Мінору, Одеса, Японія, Японське консульство в Одесі, Учїда Кодзо

Стаття надійшла до редакції 17.04.2023